

Válság táplálta globalizáció

– I. rész

LÁNYI KAMILLA

*A tanulmány a globálisan integrált pénz- és tőkepiacok terjeszkedésének arról az újabb szakaszáról szól, amelyet valutaválságként kezdődő rendszerválságok jellemeznek a feltörekvő piacú (tehát a strukturális reformokban már többé-kevésbé előrehaladott) országokban. A váratlanul elinduló, mégis elkerülhetetlennek látszó, járványszerűen terjedő válságok kezdik megrendíteni mind a reformokat előíró és megtervező nemzetközi pénzügyi szervezetek, mind a reformokat végrehajtó államok önbizalmát és tekintélyét. Az újabb típusú válságok kimenetele vagy megoldása azonban majdnem minden esetben gyarapítja a globálisan szervezett struktúrák gazdasági és politikai erejét. Ezért ezt a folyamatot érthető módon élénk viták és erőteljes állásfoglalások kísérik.**

„Képzelden el egy piacot, amely nyitva áll a nap huszonnégy órájában; ahol tulajdonrészt szerezhet magának a világ legnagyobb vállalataiból; kormányoknak kölcsönözhet pénzt harminc napra vagy harminc évre; vagy fogadhat olyan nyersanyagok eljövendő árára, amelyeket sose látott és soha nem fog használni.” A *The Wall Street Journal Europe* szórólapjának szövegéből, 1996.

[A kormányokban ...] „kellene, hogy legyen némi alázat a napi ezer vagy még több milliárd dolláros valutapiaccal szemben”. *Lawrence Summers*, 1993.

„...ha van akár egyetlen téma, amely végigvonul a politikai gazdaságtan irodalmán, akkor az a gondolat, hogy válság a reform ösztökéje.” *Dani Rodrik*, 1996.¹

* A szerző köszönettel tartozik mindazoknak a kollégáinak és a KOPINT-DATORG Rt. könyvtárosainak, akik segítettek megtalálni, összeszedni, fénymásolni, az Internetről lehívni, kinyomtatni a jelen dolgozat alapjául szolgáló beszédeket, interjúkat, cikkeket és tanulmányokat. A dolgozat első változata erősen rövidítve megjelent a KOPINT-DATORG [1999b] kiadvány egyik mellékleteként.

¹ Az idézett szövegek közül az első pontos leírását adja egy inkább társadalmi, mint gazdasági intézménynek, a jelenkori pénz- és tőkepiacnak; az első és a második az őket körülvevő kultúrának. A második forrása: interjúrészlet *Shirreff* [1993] cikkéből (62. o.).

Summerst sokan minden idők legrátermettebb amerikai pénzügyminiszterének tartják (például *Schoeller-Saba*, 1999). Azért érdemes ezt megemlíteni, mert azok közé a személyiségek közé tartozik, akik igen sikeresen induló tudományos pályát cseréltek föl politikai karrierre, ami ritka dolog az Egyesült Államokban, ráadásul soha ilyen fiatalon (44 évesen) nem neveztek ki politikust erre a posztra. Tudni kell továbbá, hogy korábban több éven át irányította az Egyesült Államok nemzetközi pénzügyi kapcsolatait, és egyike volt azoknak a nagyon befolyásos szakértőknek, akik a volt szocialista országok gazdasági (és társadalmi) átmenetének programját megtervezték (*Blanchard – Dornbusch – Krugman – Layard – Summers*, 1991; *Dabrowski*, 1993). Az idézett szöveghez csak annyit, hogy a legújabb adatok szerint 1998 közepén a nemzetközi pénzügyi napi forgalma 1800 milliárd (1,8 billió) dollár volt (*Parreñas*, 1999).

A harmadik idézet sokat hivatkozott tudományos közleményből való. Szerzője tautologikusnak nevezi ezt a tételt, és történetileg sem fogadja el teljes érvényűnek (*Rodrik*, 1996, 26–27. o.).

Lányi Kamilla, a KOPINT-DATORG Rt. tudományos kutatója.

Semmi sem bizonyítja annyira egy mozgalom, egy irányzat, egy folyamat, egy épen megszületett vagy születőben lévő rendszer életrevalóságát, mint hogyha nemcsak teljes épségben képes túlélni az útjába kerülő válságokat, de erőt merít és hasznot is húz belőlük.

Tárgyunkkal, a pénz- és tőke mozgások által dominált új világgazdasági renddel éppen ez történt (történik), bár pályájának még annyira az elején tart, hogy egyelőre túlzás volna akár globálisnak, akár rendszernek nevezni. A történeti analógiák ilyenkor semmire se jók, ezért meg kell próbálkoznunk azzal, hogy megvizsgáljuk és egybevessük az ambíciókat a tényekkel és a képességekkel (kapacitásokkal).

A jelen tanulmány beosztása a következő lesz: az első fejezet foglalja össze a globális konvergencia gazdaságpolitikai követelményeiről, teljesítésük hatásáról szóló korábbi ismereteinket, és hogy ezekből miféle következtetéseket lehetett levonni (miféle középtávú prognózist lehetett adni) 1997-ben; továbbá itt vannak felsorolva a kilencvenes évek nevezetesebb válságai. A második fejezet röviden ismerteti a washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek ellen újabban felhozott bírálatokat, a legfontosabb javaslatokat, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap reakcióját. A harmadik fejezet a pénzvilág és az állam viszonyáról, az állam szerepének óvatos védelméről és különösen dühödt elvetéséről szól. A negyedik fejezet tárgya a szabályozási környezet, a gazdasági intézmények és szervezetek homogenizálódása, és hogy voltaképpen mi megy végbe (természetesen csak a globális konvergencia szempontjából) Japánban és Délkelet-Ázsiában, továbbá változott-e valami Európában. Az ötödik fejezet a globális rendszer jelen állásának néhány vonását foglalja össze, kitérve annak társadalmi alapjaira. A hatodik fejezet bemutatja ennek a rendszernek néhány gyenge pontját. A hetedik fejezet rövid összefoglalót és igen óvatos középtávú előrejelzést tartalmaz.

Mi történt eddig, és hol tartunk most?

Washington és Maastricht

A szerzőnek majdnem három évvel ezelőtt készült és azóta közreadott elemzéséből² kitűnt, hogy a globális konvergenciának (másutt: világgazdasági integrációnak) nevezett jelenségegyüttes középpontjában a nemzetközi pénz- és tőkepiacok állnak, az azt előmozdítani hivatott csoportok fő képviselői pedig a nemzetközi pénzügyi intézmények és néhány más nemzetközi szervezet. Ők fogalmazzák meg és jórészt érvényesítik is azokat a követelményeket, amelyeknek eredményeképpen kialakul az országok gazdaságának a nemzetközi kapcsolatokba vonható szegmenséből az a *nemzetek feletti* rész, amely a globális integráció tárgya lehet. Ez a folyamat rendkívül gyors és erőteljes gazdasági és társadalmi szelekció keretében megy végbe.³ A két műveletet együttesen gazdasági reformnak nevezik, és ez az, amelynek elkezdésében és véghezvitelében fontos szerep jut a kormányoknak. A politikai hatalomnak (az államnak) ugyanakkor számos más területről vissza kell vonulnia, még azelőtt, hogy valamely regionális integráció vagy globális hatalom javára le kellene mondania szuverenitásának kisebb vagy nagyobb részéről. Az ily módon értelmezett reformot és az állam szerepének ezzel párhuzamos csökkenését nevezi az elemzők egy része neoliberais stratégiának.⁴

² Lásd a KOPINT-DATORG [1998] gyűjtemény függelékeként megjelent tanulmányt; ugyanennek bővebb jegyzetapparátussal ellátott és valamivel részletesebb változata: *Lányi* [1997]. A jelen tanulmány sok tekintetben annak a közvetlen folytatása.

³ A szelekciós mechanizmusokra nézve lásd *Lányi* [1994/1995] II. részt és *Lányi* [1996b] cikkét.

⁴ *Greskovits* [1998, 20–29. o.] részletesen leírja az állam visszaszorítását immanens módon tartalmazó

Fejlődő országok válság (többnyire súlyos eladósodás) folytán, fejlett ipari országok versenylépességük huzamosan tapasztalt hanyatlása miatt kezdenek gazdasági reformba, volt szocialista ország pedig, ha a piacgazdasági átmenet mellett dönt, definíciószerűen válságban lévőnek minősült az elmúlt tíz évben. A reformprogram fő összetevőiként (pénzügyi) stabilizációt, általános liberalizálást, privatizációt szokás megjelölni. Ezzel párhuzamosan kezdődik, vagy ezután következik az úgynevezett strukturális átalakulás. Ezen azt értik, hogy meg kell teremteni a jelenkori piacgazdaság legfontosabbnak tartott – főként jogi és igazgatási – intézményeit. A reform a nemzetközi pénzügyi intézmények támogatásával és felügyelete alatt megy végbe.

A *washingtoni konszenzusnak* nevezett szabálygyűjtés tíz pontja azt írja elő, hogy a pénzügyi stabilitását visszanyert országban a kormánynak mit kell még megtennie, illetve később és folyamatosan milyen feltételek között kell a gazdaságnak működnie ahhoz, hogy a nemzetközi pénzügyi gazdaságba kielégítő módon beilleszkedjenek tekintessék. Az eredetileg *John Williamson* által megfogalmazott pontok – erősen rövidítve – a következők: 1. Fiskális fegyelem: a költségvetés elsődleges egyenlegének 1 százalékosnál nagyobb többletet kell mutatnia, az úgynevezett operacionális deficit nem lehet több, mint 2 százalék. 2. Meg kell változtatni a közkiadások prioritásait (valójában: legyen szűkebb a költségvetés). 3. Adóreform: szélesíteni kell az adózási bázist, el kell törölni a kedvezményeket, csökkenteni kell a legmagasabb adókulcsokat. 4. Liberalizálni kell a pénzügyeket (törekedni kell arra, hogy a piacon alakuljanak ki a kamatlábak). 5. Legyen egységes, exportösztönző valutaárfolyam, biztonságos árfolyampolitika. 6. Liberalizálni kell a külkereskedelmet (ez az 5. ponttal együtt azt jelenti, hogy a folyó fizetési mérleget liberalizálni kell). 7. Liberalizálni kell továbbá a külföldi működő tőke belépését (ezen a gyakorlatban a tőkemérleg felszabadítását is értik). 8. Magánosítás: az állami vállalatokat privatizálni kell (a gyakorlatban mind az állami, mind az önkormányzati közművek is beleértendő). 9. Teljes dereguláció a gazdaság minden területén (az egészség- és környezetvédelem, pénzintézetek prudenciális felügyeletének igazolható mértékét kivéve). 10. A tulajdon (lehetőleg olcsón érvényesíthető) biztonsága.⁵

A fenti követelmények apránként álltak össze a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank által (főként latin-amerikai országoknak) nyújtott szerkezetátalakítási hitelek feltételeiből. Mint tudjuk, a Világbank 1985-től minden hitelének feltételei közé felveszi az IMF aktuális feltételeit. Majd a feltételesség elve oly módon terjedt ki a Párizsi Klub (jegybankok) és a Londoni Klub (a legnagyobb kereskedelmi bankok) kölcsőneire (átütemezéseire), hogy ezek a bankok csak akkor kezdtek tárgyalni a hozzájuk forduló országokkal, ha az IMF igazgatósága készenléti hitelt ítélt meg nekik (akár szükségük volt rá, akár nem, akár szándékukban állt lehívni a kölcsönt, akár nem), ezzel igazolva, hogy hiánytalanul teljesítik a bank által számukra előírt feltételeket.⁶ A hitelezők 1982

neoliberalis stratégia fokozatos felülkerekedését a hatvanas évektől körülbelül 1990-ig, és intellektuális megalapozódását az új politikai gazdaságtani iskolák közösségi választások (public choice) elméleti által. A „közjó” (gazdasági) fogalmának változatos szerepéről, majd némelykor teljes elvetéséről lásd még: *Lányi [1995]*.

⁵ A pontok első változata 1990-ben látott napvilágot a washingtoni Institute for International Economics egyik kiadványában. Összeállítója, *John Williamson* azért nevezte el így, mert véleménye szerint ez fejezi ki a legjobban a legfőbb amerikai kormánytisztviselők és a Washingtonban működő nemzetközi pénzügyi intézmények véleményét arról, hogy egy feltörekvő piacgazdaságnak (akkor még nem így neveztek) hogyan kell működnie. A tíz pont korszerűsített szövegét lásd a *Williamson [1994]* gyűjteményben, magyar fordítását *Lányi [1997]* cikkében. *Greskovits [1998, 20. o.]* beszámol arról, hogy *Carlos Bresser Pereira [1993]* kutatásai szerint a tíz pontban foglalt követelményekkel egyetértett a hét legfejlettebb ipari ország (G-7) mindegyik pénzügyminisztere és a legfontosabb húsz kereskedelmi bank elnöke.

⁶ A történet részletes leírása megtalálható *Greskovits [1998]* könyvében és *Greskovits [1996a]* cikkében.

óta fennálló kartellja ezzel, mondhatni, tudományos alapokra helyeződött. A gyakorlatban pedig a washingtoni konszenzus pontjainak végrehajtásával az adott ország törvényhozása és kormánya nem tesz mást, mint kereteket teremt és helyet csinál a nemzetközi áru-, pénz- és tőkepiac szereplői számára szabad mozgásukhoz és üzleti tevékenységükhöz, ideértve az adott ország nemzetközi, külpiaci irányultságú szervezeteit (vállalatait), feltéve, hogy megvan hozzá az elégséges erejük.

A globális integrálódásnak jó darabig az eladósodás volt a legfontosabb tényezője. A washingtoni konszenzus (összekapcsolt feltételeesség) korszakában a globalizáció előnyei a teljes értékű résztvevőknek jutottak. Az eközben megszülető szelektációs mechanizmusok azonban lehetővé teszik, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetek felügyelete mellett és az adott ország kormányának közreműködésével a teljes értékű résztvevők egyre több országban kiváltszák és leváltszák a gazdaság többi részéről a globalizációs folyamatba közvetlenül integrálható gazdasági szervezeteket és intézményeket, és kiterjesszék rájuk a kívánt (többnyire egységes) működésmódot. Ez és a válságok szerepe az integrációs folyamat felgyorsításában már a jelen tanulmány tárgya. A folyamatból kimaradókról vagy a maradékról (országokról, intézményekről, gazdasági tevékenységekről, társadalmi csoportokról) itt most nem lesz szó.

A Maastrichti Szerződés és az egységes valutapiac megteremtéséhez (az euró bevezetéséhez) kijelölt konvergenciakritériumok elemzése arra az eredményre vezetett, hogy azok nagymértékben egybecsengenek a washingtoni konszenzusban megfogalmazott követelményekkel, s így azt mutatják, hogy az Unió egységes régióként kíván belépni a régiók versenyébe, és elfogadja a nemzetközi gazdaságnak a pénz- és tőkepiacok által dominált integrációját. Ugyanakkor fel kell figyelni arra, hogy a pénz- és tőkepiaci intézményeiben és befolyásában megerősödő Unió képes lehet mentesíteni tagjait az alkalmazkodásért hozandó túlságosan nagy áldozatoktól, vagy megvédeni őket a külső sokkok túlságosan romboló hatásaitól. A Maastrichti Szerződés szövegéből kiolvashatjuk azt is, hogy az Unió nem kívánja feladni a társadalmi és kulturális előrehaladásnak a Római Szerződésben deklarált alapelveit. Ebben bizonyos kétértelműséget is fölfedezhetünk, hiszen európaiság és a mai értelemben vett versenyképesség gyakran alig egyeztethető össze.

Két-három évvel ezelőtt eléggé reális prognózisnak látszott az, hogy bár középtávon egy vagy több pénz- és tőkepiaci válság nem zárható ki, de eléggé hamar fölmerülhet a reform igénye mind a pénz- és tőkemozgások szabályozását illetően, mind pedig a tekintetben, hogy enyhíteni kellene az egyes országok (társadalmuk, kultúrájuk és gazdaságuk) uniformizálását erőteltető politikai és pénzügyi nyomást.

A kilencvenes évek válságai

A kilencvenes évek valószínűleg a minden eddiginél gyakoribb gazdasági válságok évtizede. 1991 a japán válság első éve, ezt a nyugat-európai gazdaság és a világkereskedelem visszaesése követte. Ami a gazdasági átmenet sodrába kerülő volt szocialista országok (ez huszonhat ország) mindegyikében történt, annak a neve transzformációs válság lett. Sok országban a gazdasági összeomlást elfedték az előtte vagy utána fellépő fegyveres konfliktusok, különösen Afrikában, a Balkánon és a Közel-Keleten. Közép- és

Példaként álljon itt a *Világ gazdaság* tudósítása arról, hogy az 1997. évi délkelet-ázsiai válság idején felajánlott hitelcsomag fejében miféle követelményeket támasztott az IMF: ezeknek az országoknak át kell alakítaniuk pénzügyi intézeteiket, adó- és vámrendszerüket, munkaerőpiacukat, jegybanki eljárásaikat és vállalatvezetési módszereiket. (Az IMF túl sokat akar markolni. Az ázsiaiak fölöslegesen szenvednek. 1998. március 11.) A nem pénzügyi és nem bankokkal kapcsolatos feltételeket a Világbank közölte (The World Bank, 1998, 91. o.).

Dél-Amerika kis országainak túlnyomó többsége legalább egyszer válságba került az évtized folyamán, de némelyik többször is.

Újabbán a válságoknak egy specifikus fajtája, az úgynevezett valutaválságok kerültek az érdeklődés középpontjába. Ennek többféle oka lehet. Felsorolunk néhányat. Az első minden bizonnyal az, hogy a valutaválság jellegzetes pénzügyi jelenség, ezért a kiváltó okai között kell lenniük olyanoknak, amelyek a pénz- és tőkepiacról indulnak ki, de a válság következményei is hátrányosan érinthetik a pénz- és tőkepiac szereplőinek legalább néhány csoportját. A második: a válságok mindegyike váratlanul érte a piac szereplőit és az elemzőket is, ami azt jelenti, hogy előtte sem a politikában (gazdaságpolitikában), sem az úgynevezett fundamentumokban (a pénzügyi elemzők és hitelminősítők által figyelemmel kísért makrogazdasági mutatókban) nem érzékeltek olyan változást, amely aggodalomra adott volna okot a külföldi befektetők (hitelező bankok) körében. Végül pedig: az egy-egy országban kibontakozó válság rendkívül gyorsan és esetről esetre táguló körben tevődött át nemcsak a szomszédos országokra, hanem egyre távolabbiakra is.

A pénzügyi szakma művelői és a nemzetközi szervezetek négy ilyen válságot tartanak számon ebben az évtizedben: az úgynevezett ERM-válság (az olasz líra, majd az angol font kiszorult a megállapodás szerinti európai árfolyam-mechanizmusból), 1992. szeptember; mexikói válság, 1994. december; ázsiai válság, 1997. július; orosz válság, 1998. augusztus. (A dátumok az addig szűk sávban lebegtetett vagy a dollárhoz kötött vagy éppen rögzített árfolyamú valuta, vagy a valuták közül az első leértékelésének vagy korlátozatlan leértékelődésének az időszakát jelzik.)⁷

Mind a négy valutaválságot megelőzte valamilyen nagyobb vagy kisebb spekulációs támadás, amelyben többnyire az adott ország vállalatai, befektetői is részt vettek. Utólag mindegyik esetben ki lehetett mutatni valamiféle figyelmeztető jelenséget (például vállalat- vagy bankszűkület), amely hónapokkal korábban mintegy előre megmutatta azt a megállíthatatlan mechanizmust, amely a nemzeti valuta adott árfolyamának tarthatatlansága vagy teljes összeomlása esetén működésbe fog lépni.⁸ Ennek központi mozgató eleme volt a tőkeforgalom liberalizálása, amely készületlenül érte az adott ország gazdaságát és frissen deregulált pénzügyi intézményeit. A tőzsdékre, az ázsiai esetben a bankrendszerbe nagy mennyiségű, rövid lejáratra kihelyezett pénz került külföldi forrásból.⁹

⁷ Az évtized valutaválságainak átfogó elemzésére nézve lásd: IMF [1999]; a szakmai közvéleményt legjobban foglalkoztató ázsiai válság részletes leírására nézve pedig: OECD [1998]; The World Bank [1998]; Antal [1999].

Az 1999 januárjában kitörő brazil válságot a felsorolt források az 1997. évi válság késleltetett és az 1998. évi orosz válság viszonylag késői hatásának tulajdonítják. A pénz- és tőkepiaci (valuta- és hitel-) válságok és az érintett országok száma már a nyolcvanas években a korábbiak a kétszeresére nőtt, de ezek közül az elsőket, különösen az 1980–1982. évit még az olajárrobbanások utáni hitelbőség megfordulásának tulajdonították. Újabb fejlemény, hogy az elemzők kezdik együtt tekinteni a két évtizedet (The World Bank, 1998).

⁸ A *Far Eastern Economic Review* már 1997. február elejétől kezdve rendszeresen közölt riportokat és statisztikákat a délkelet-ázsiai országok túlzottan minősülő beruházásairól, vállalataik elégtelen jövedelmezőségéről, bankjaik „japán stílusú” hitelezési szokásairól, továbbá néhány politikával átszínezett csőd- és bankotrányról. (Ezek közül a dél-koreai Hanbo acélművek esetét az európai lapok is tárgyalták.) Júniusban a lap már erősen támadta a régió országainak többségét. (Lásd például: Lee, 1997a, 1997b; Hoon-Lee, 1997; Vatikiotis-Silverman, 1997; Jayasankaran, 1997; Sender, 1997a, 1997b, 1997c.) Furcsa módon egy kifejezetten sértő tartalmú, előítéletes és sértő szándékú cikket is közölt később egy volt diplomata tollából (Mallott, 1999).

⁹ Jeffrey Sachs és Andrew Warner egy „pénzügyi ciklusnak” nevezett folyamatot okolnak azért, hogy a tőkepiaci intézmények (ez alkalommal főként a bankok) 1994 és 1996 között nettó 264 milliárd dollárt pumpáltak 25 feltörekvő gazdaságba, ebből 1996-ban 120 milliárdot (főként rövid lejáratra). 1998-ban csak a bankok 95 milliárdot vontak ki ezekből a gazdaságokból. (A szerzők a J. P. Morgan adatait idézik.) Úgy gondolják, hogy az adott gazdaságok egészséges hosszú lejáratú fejlesztéseit véletlenszerű módon zavarja

A gazdaság szereplői a beáramló tőkét gyakran ingatlanüzletekbe fektették, vagy külföldi tőzsdéken forgatták. A bankok a rövid lejáratú hiteleket, amelyeket a hitelezőik rendszeresen megújítottak, az előbbi célokra vagy hosszabb lejáratra (például beruházásokra) adták tovább. Amikor a nemzeti valuta árfolyama megingott (például nem újították meg a hitelezők a kölcsönök egy részét), és eladási hullám indult a tőzsdén (mert a befektetők úgy gondolták, hogy leértékelés fog következni), a monetáris hatóság zsákutcába került. Ha felemeli a kamatlábat, hogy visszatartsa a befektetőket, a belföldi adások tönkremennek; ha hagyja a valutát leértékelődni, akkor a bankok válnak fizetéseképtelenné (mert a befektetők kivonják a pénzüket). A valuta összeomlásával (30-60 százalékos leértékelődésével) mind a kettő bekövetkezett (a kamatemelés kötelező stabilizációs penzumként), a belföldi vagyon értéke töredékére esett, a vállalatok nagy részét csak külföldi felvásárlás, a talpon maradó bankokat csak nagyobb tőkeinjekció menthette meg. A legtöbb érintett ország mély recesszióba került.

A válság természetesen és könnyen belátható módon terjedt tovább azokra az országokra, amelyek szoros kereskedelmi vagy pénzügyi kapcsolatban állnak a kiinduló országgal, főként, ha azokat is érintette a nagymértékű tőkebeáramlás.¹⁰ A válságba került régió kívüli ország is hasonló helyzetbe kerülhetett, ha tőkebefektetéshez (bankhitelhez) jutott valamelyik válság sújtotta országból, vagy ha ugyanazok a befektető csoportok látogatták, különösen, ha ezeket veszteség érte a válságos régióban, vagy ha éppen az ott szerzett spekulációs nyereségük realizálása végett likvid pénzre volt szükségük.¹¹

Az ázsiai válság az Amerikai Egyesült Államokat és Nyugat-Európát is veszélyeztette: a délkelet-ázsiai országok valutatartalékának 80 százaléka ugyanis náluk van elhelyezve (*Letiche*, 1998). Mindenestre a Nemzetközi Valutaalap, ugyanúgy, mint a mexikói válság idején, csak még nagyobb mértékben, saját készletli hitelével és más forrásokból szervezett kölcsönökkel igyekezett támogatni ezeket az országokat a válság leg súlyosabb következményeinek elhárításában.¹²

A mexikói és különösen az ázsiai valutaválság ugyanis mindenki számára kézzelfoghatóvá tette „annak veszélyét, hogy miközben erősen integrált nemzetközi pénzügyi intézmények tevékenykednek globalizált, szabad és nagy erejű tőkepiacokon, pénzügyi válságok fordulhatnak elő, amelyek a kereskedelem és a fizetési mérleg korunknak megfelelő liberalizálásából erednek.” (*Letiche*, i. m., 181. o.)

meg a hirtelen jövő rövid lejáratú likviditás, majd az ugyanolyan váratlan likviditáshiány. A fő oknak nevezett pénzügyi ciklus mibenlétét, keletkezését azonban homályban hagyják (*Sachs–Warner*, 1999).

¹⁰ Emlékeztetőül: az 1997. évi délkelet-ázsiai valutaválság első áldozata Thaiföld volt; majd a válság néhány napon belül utolérte a Fülöp-szigeteket és Malajziát; egy hónap múlva Indonéziának, rá két hónapra Hongkongnak, egy hónappal később Dél-Koreának kellett feladnia valutája védelmét (OECD, 1998, 10. o.). Az ázsiai válság eseményei részletesen és sok érdekes elemzéssel együtt nyomon követhetők a KOPINT-DATORG negyedéves Konjunktúrajelentéseiben az 1997. 3. számtól kezdve. (Szerzőjük: *Bogóné Jehoda Rozália*.)

¹¹ *Fratzscher* [1998] kitűnő statisztikai anyagon végzett modellvizsgálatai a válságok áttérjedésének (az úgynevezett „fertőzésnek”) a következő fajtáit igazolták: szoros reálgazdasági kapcsolatok; az adott országok a befektetők szempontjából hasonló kategóriába esnek; intézményi (pénzpiaci) kapcsolatok. Brazíliában például mind a négy valutaválság mély válságot váltott ki. Erről annyit lehet tudni, hogy Dél-Korea nagy összegeket fektetett be Brazíliában és Oroszországban, Brazília Oroszországban (*Soros*, 1999), a német bankok Ázsiában és Oroszországban. *Palócz Éva* 1996-tól kezdve egy rövid időszak kivételével feltűnő egybeesést mutatott ki a brazil tőkeindex (Bovespa) és a BUX-index között (KOPINT-DATORG, 1999a).

¹² Ezt sokan ellenzik, mondván, hogy ez a pénz a könnyelmű külföldi befektetőket (hitelezőket) kártalanítja, miközben a kölcsönben részesülő állam adóssága csak növekszik (*Feldstein*, 1998). Ugyanez történt ugyancsak az Egyesült Államok égisze alatt a mexikói válság idején (*Bhagwati*, 1998). Maguk a délkelet-ázsiai országok úgy találták, hogy az Egyesült Államok magukra hagyta őket (*Sender–Jayasankaran–Mc Beth*, 1997).

Helyesnek látszik emlékeztetni arra, hogy az OECD-országok többsége a hetvenes–nyolcvanas években hajtotta végre pénzügyi rendszerének liberalizálását és deregulációját. Ennek következtében majdnem ugyanazok a jelenségek léptek föl, mint amelyek a későbbiekben válságra vezettek a fejlődő és újonnan iparosodott országokban, hatásuk azonban sokkal enyhébb volt. A dereguláció (és újraszabályozás), továbbá a liberalizálás okai között fel szokás sorolni azokat a pénzügyi és szervezeti újításokat, amelyek egy ideje már hatástalanná tették a szabályozást. (Off-shore pénzügyi központok, a bankok mérlegében meg nem jelenő tranzakciók, az új technológiákkal együtt lehetéssé váló pénzügyi és tőzsdei újítások.) Az OECD-országok fejlettebb gazdaságai alkalmazkodtak ezekhez, sőt az „erősen integrált nemzetközi pénzügyi intézmények” révén nemzetközi gazdasági kapcsolataikban profitáltak is belőlük (*Edey – Hviding, 1995*).

„Szükséges-e vagy okos dolog-e megvédeni a reálgazdaságot a pénzügyi zavaroktól?” – tették föl maguknak a kérdést az OECD elemzői tíz évvel ezelőtt, és már akkor nemmel válaszolhattak rá, mert „a gazdaságok (az OECD-országoké; – *L. K.*) erőseknek és ellenállóknak bizonyultak az értékpapírokon elszenvedett vagyonvesztéssel és a pénzügyi zavarokkal szemben.” (OECD, 1990. IX. o.)

Kritikák és válaszok

Az „új pénzügyi architektúra”

Amint láttuk az imént, vannak országok, amelyek annak ellenére, hogy évtizedeken át kiváló eredményt mutattak fel gazdaságuk modernizálásában és a gazdasági növekedésben, még mindig nem eléggé alkalmasak arra, hogy befogadják az időközben globálisan integrálódott nemzetközi pénz- és tőkepiacok normálisnak, hétköznapiak tekintett üzleti tevékenységét, és ha megteremtik ennek a kereteit – liberalizálják fizetési mérlegüket (a tőkemérleget is), és az előírt módon deregulálják a gazdaságot (különösen a bankrendszert) –, összeomlik a gazdaságuk. Tenni kell tehát velük valamit. Természetesen megjelent egy másfajta logika is, amely abból indul ki, hogy hátha a nemzetközi pénzügyi rendszer, úgy, ahogyan kialakult az elmúlt két évtizedben, nem egészen alkalmas arra, hogy növekvő jólétet hozzon a világnak. Ezt a rendszert kellene tehát megreformálni.

A képzeletben már megreformált rendszer kapta az „új globális pénzügyi architektúra” nevet. Ilyen nevű valóságos tervezet azonban nem született. Ezzel szemben sokfelől érte nagyon erőteljes bírálat a létező rendszert, és számos javaslat (többnyire csak ötletekkel) találkozunk, amelyeknek a többsége a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank szerepével, eljárásaival foglalkozik, ideértve azokat a radikális véleményeket is, melyek szerint mind a kettőt föl kellene számolni (*Hanke, 1999*). Figyelemre méltó, hogy több szerzőnél, nyilatkozóznál föltűnik az a gondolat, hogy a végső hitelező szerepét a Nemzetközi Fizetések Bankjára (BIS) kellene bízni, és ugyanez a bank felügyelhetné, esetleg szabályozhatná a nemzetközi tőkemozgásokat is.¹³ Ez részben (de valóban csak részben) összefügghet azzal, hogy a BIS-től nem várható, hogy hirtelen és időleges pénzügyi válság idején a kölcsöneit hosszú lejáratú strukturális átalakítások azonnali megkezdéséhez kösse, mint a kifizetés feltételéhez, ami az IMF-fel szemben emelt kifogások állandóan visszatérő eleme. Az is kevésbé valószínű, hogy a válságok megoldásának terhére – átütomezés, adósságelengedés formájában – a BIS nagymértékben a hitele-

¹³ Nagyon sok vélemény található összegyűjtve mind erről, mind a válság okairól *Caplen* [1999a] cikkében. Érdekesnek tűnik *Domingo Cavallo*, volt argentin gazdasági miniszter javaslata, aki szerint a Valutaalapot klub módjára működő kölcsönös biztosítási pénztárrá kellene átalakítani, amelyből például a diktatúrát ki lehetne zárni (*Cavallo, 1999*). A tőkeáramlások valamiféle ellenőrzése, netán szabályozása felmerült a G-7 pénzügyminisztereinek 1999. évi kölni értekezletén is (*Parreñas, 1999*).

zőkre akarná hárítani. (Egyébként pedig a BIS már régi várományosa a pénzpiac legfőbb hatalmi pozíciói egyikének.)

A bírálatok helyenként nagyon kemény hangúak, és korántsem csitulnak. „Figyelemre méltó, milyen ritkán fordulnak jóra a dolgok, ha az IMF komolyan foglalkozni kezd egy országgal” – olvashatjuk Argentína egyik elnökjelöltjének véleményeként (Cavallo, 1999); vagy akár: „Ami sok, az sok” (Indonéziában az IMF első lépése az volt, hogy bezárattott tizenhat bankot, mire az ország összes bankját megrohanták a betétesek, a pénz pedig Szingapúrba röpült; lásd: Hanke, 1999). A nagyobb ívű kritikák, a koncepciójukat jobban kifejtő szerzők sem használnak enyhébb kifejezéseket. Jeffrey Sachs szerint az IMF „túlságosan élvezi, hogy nyolcvan országot irányíthat”, az Amerikai Egyesült Államok pedig „fillérékért akar a földkerekség vezetője lenni.” (Sachs, 1998.) Igaz, akkor alig pár hete omlott össze az orosz rubel, a válság pedig kezdett átterjedni Dél-Afrikára. Jeffrey Sachs voltaképpen itt is megismétli azt a tíz éve hangoztatott véleményét, hogy a fejlődésükben megakadó, az átmenet kínjait vállaló országokat meg kell segíteni, a húsz éve tartó hitelválságnak véget kell vetni (a legszegényebb országokban). Az IMF-et azzal vádolja, hogy a „pénzmenedzserek” ízlése szerint akarja berendezni a világot (ezért kell a megtámadott országoknak a teljes elszegényedésig védeni rögzített valutaárfolyamukat), és ebben a sajtó is a kezére játszik. Reformjavaslatai között a legfejlettebb országok csoportjának, a G-7-nek a kibővítése is szerepel, G-16-ra, egyébként pedig meg van győződve arról, hogy egyetlen fejlődő ország sem kíván letérni az alkalmazkodás útjáról.

Ezzel majdnem egy időben látott napvilágot Paul Krugman álláspontja. Véleménye szerint a kelet-ázsiai válság körül fellángoló viták voltaképpen a „kemény pénz” és a „puha pénz” bajnokainak összecsapásai, amelyben Jeffrey Sachstól, miközben inkább sарlatánnak, mint számánnak festi le, a „puha pénz” hívei közé sorolja. Krugman igenis helyesnek tartja, hogy az IMF a válság ügyében együttműködött az Egyesült Államok pénzügyminisztériumával, egyetért azzal, hogy a kölcsönök feltétele hosszú lejáratú – gazdasági és társadalmi – reformok megkezdése legyen, sőt alapjában véve a rendkívüli kamatemelések politikájával is, a külföldi tőke visszacsalogatása végett (Krugman, 1998).¹⁴ Hibáztatja azonban az IMF-et, amiért adóemelést és kiadáscsökkentést követelt, holott nem volt rá semmi szükség, ellenben depressziót okozott ezekben az országokban. Magas kamatláb és deflációs politika értelemszerűen tömeges csődöket idéz elő az egészséges vállalatok körében is. Természetesen el lehet választani a kamatpolitikát az árfolyam-politikától, és nem kell feltétlenül azonnal visszavárni a külföldi befektetőket, de akkor meg kell barátkozni a valutaellenőrzés (kötelező valutabeváltás) gondolatával, ami szörnyen kirívó, bár vészhelyzetben talán nem is a legrosszabb megoldás.

Jagdish Bhagwati sokat idézett cikkében, amelynek a címét talán a legkönnyebb így magyarázni: „Mese a tőkeről. Mi a különbség a patkószög és a dollár külkereskedelme között?” (Bhagwati, 1998), először is felidézi az IMF és a Világbank éves közgyűlését 1997 szeptemberében, Hongkongban (amikor már fél Ázsia válságban volt), ahol is az IMF azzal ünnepelte a két intézmény fennállásának ötvenedik évfordulóját, hogy célul tűzte ki a tőkemérleg konvertibilitását mindegyik tagországban. Bhagwati kitart korábbi nézete mellett, miszerint az áru- és szolgáltatáskereskedelem liberalizálása (és vele a folyó fizetési mérlegé) javára válik bármely országnak, nem fogadja el azonban, hogy ugyanez a pusztán analógia alapján fennállna a pénzpiacra és a nemzetközi

¹⁴ 1997 végén, 1998 elején a koreai vonban felvett hitelekre 30 százalékot számítottak fel, 5 százalékos infláció mellett; 1999 elején Mexikóban a bankközi kamatláb 37 százalékos volt, miközben estek az árak; Brazíliában 60-70 százalékra emelték a kamatlábat, és csak hónapok múlva szállították le 30-40 százalék körülire.

tőkeáramlásokra is, ezt ugyanis eddig senki nem próbálta bebizonyítani. Az ebből eredő válságok sorozatát – az 1980. évi latin-amerikaitól kezdve napjainkig – egy sokkal gazdagabb IMF se tudná megállítani. Az pedig különösen helytelen, hogy a válságban szerepet játszó pénzintézetek megtehetik, hogy csak elenyésző részt vállaljanak a fejlődő országok veszteségeiből, miközben az ő veszteségeiket az IMF voltaképpen bőségesen megtéríti (a válságrégióknak juttatott külön hitelek formájában). A Valutaalap egyetlen orvosságként olyan eljárásokat erőltet a válságba jutó országokra, amelyekből tőkepiacuk még nyitottabbá válik, és minden függetlenségük elvész. *Bhagwati* véleménye szerint ebben az IMF erős pénzügyi és politikai érdekcsoportok céljait követi: „Egy azonos módon gondolkodó, tekintélyes személyiségekből álló, C. Wright Mills típusú hatalmi elit alkot jól meghatározott hálózatot” a Wall Street és nagyhatalmú kormányzati és nemzetközi intézmények között (*Bhagwati*, i.m. 11. o.).¹⁵ Ezt divatos szóval „Wall Street-i – pénzügyminisztériumi komplexumnak” nevezi.

Félfordulat a Világbanknál

Az elmúlt két évtizedben a Világbank a Nemzetközi Valutaalappal szorosan együttműködve, kondícióit szigorúan megtartva, mintegy *sub auspiciis IMF* támogatta a tagországok fejlesztési projektumait. 1997-ben például 68 országban a pénzügyi szektor reformját. Mindenkor több adattal kellett rendelkeznie a reformok társadalmi aspektusait illetően, és több jelét tapasztalhatta az emberek idegenkedésének, mint az IMF.¹⁶ Ezért most először *James D. Wolfensohnnak*, a Világbank elnökének a legújabb válságosorozat kezdete óta elmondott három beszédéből, illetve nyilatkozatából néhány pont rövid összefoglalása következik, azoké, amelyek elvben megnyithatnák az utat egy más felfogás (ideológia) és fejlesztéspolitika előtt, mint amelyről a World Development Report kötetei tanúskodtak (körülbelül a nyolcvanas évek közepe óta). (Lásd: *Wolfensohn*, 1997; 1998; 1999.) Kiindulópontnak tekintsük a következő két idézetet: „...valami baj van egy rendszerrel, ha éppen azokat az országokat, amelyekben éveken át szigorú intézkedéseket hoztak, romba dönthetik a nemzetközi pénzügyi piacok, ha a munkásokat kidobják az állásukból, a gyerekeiknek abba kell hagyniuk a tanulást, és szertefoszlanak az emberek reményei és álmai.” Továbbá: „Az emberek nem alamizsnát várnak, hanem esélyre van szükségük.”

Wolfensohn is említi az új globális pénzügyi architektúrát, és ezt úgy képzei el, hogy alkalmas egyensúlyt kell találni pénzügyi és makrogazdasági célok, továbbá a szerkezeti és társadalmi célok követése között. Természetesnek tekinti a pénzügyi intézmények felelősségét és részvételét a válságok és következményeik elhárításában. Úgy gondolja, hogy a globális gazdaságban nem csak alkalmazkodásból áll a fejlődés; egy holisztikusnak nevezett elképzelést kell kidolgozni minden egyes országra, ennek azonban nem felülről és kívülről kell jönnie, hanem a kormány, a magánszektor, a nemzetközi szervezetek partneri együttműködésében kell kialakulnia, bevonva a társadalom minél nagyobb részét.¹⁷

¹⁵ *C. Wright Millsről*, az ötvenes évek nagy hatású amerikai szociológusáról van szó. Nálunk a főművének tekintett *Az uralkodó elit* című könyve 1962-ben jelent meg először.

¹⁶ Magyar közgazdák egy csoportja is *James Wolfensohnnhoz* fordult és nem *Michel Camdessus-höz*, amikor az IMF 1996-ra előírt feltételeit károsnak és teljesíthetetleneknek tartotta (Nyílt levél, 1995).

¹⁷ A Világbank ennek jegyében 150 új szakértővel erősítette meg a stábját, 48 országigazgatója közül 18-at a helyszínre küldött; kidolgozta továbbá a Fejlesztés Általános Keretei (Comprehensive Development Framework CDF) elnevezésű programcsomagot, amelyet tizenhárom országban másfél éves kísérleti kipróbálásnak vet alá. A volt szocialista országok közül Kirgíziára, Romániára és Vietnámra esett a választás. Az

Joseph E. Stiglitz, a Világbank vezető közgazdásza és első elnökhelyettese a washingtoni konszenzus bírálatából kiindulva egy „poszt-washingtoni konszenzusnak” nevezett konszenzushoz szeretne eljutni, és olyan fejlesztésstratégiához, amelynek elfogadott célja a *fenntartható, igazságos, demokratikus* fejlődés. (Stiglitz, 1998a, 1998b; 1998c; 1999a.) Ez az egyetértés azonban már nem alapulhat csak Washingtonon: az állampolgároknak történelmükkel, kultúrájukkal, törekvéseikkel és elképzeléseikkel részt kell venniük ebben.

Az eredeti washingtoni konszenzusról bebizonyosodott, hogy szabályai elégtelenek működőképes piacok megteremtéséhez.¹⁸ Minthogy egy minimalista, nem beavatkozó állam az ideálja, nem törődik a verseny és a pénzügyek szabályozásának kereteivel, sem a piaci elégtelenségekkel, sem a tranzakciós költségekkel. A tudás klasszikus közjószág, az új technológia pedig a gyors fejlődés záloga, a piac egyiket sem kínálja a kívánatos mértékben. A fejlődés érdekében párosítani kell a kettőt: az államot és a piacot.

A washingtoni konszenzus *nem foglalkozott a kibocsátás és a foglalkoztatás stabilizálásával*. Ezeket a *liberalizálás, deregulálás és privatizáció* kényére bízta, holott a gazdaságpolitika tárgyai kellene, hogy legyenek. Maga a gazdaságpolitika pedig nem lehet csak szakértő gazdaságtechnikusok dolga.¹⁹ (Stiglitz példákat is felhoz az infláció és az úgynevezett ikerdeficit – a költségvetés és a folyó fizetési mérleg együttes hiánya – , továbbá a tőkemenekülést megállítani hivatott kamatemelés tárgyköréből, amikor a pénzügytechnikai rutin, az okok és a következmények elhanyagolása vállalatok és bankok egész sorát döntheti csődbe.)²⁰

Fontos, hogy egy országnak erős pénzügyi rendszere legyen. De azt tudomásul kell venni, hogy a pénzügyi rendszert nem teljes körű információk, piaci hézagok, hiányos szerződéses jellemzők, és ezért a pénzügyi egyensúly általában nem tekinthető Pareto-hatékonynak. A tőkepiacoknak elszámoltatásra (auditálási szabályokra) és felügyeletre van szükségük. A Világbank kísérletet tett arra, hogy intézményfejlesztéssel, új szabályozási struktúrákkal, a hitelezés kultúrájának javításával jobb bankrendszert hozzon

idézett beszédekből az is kiderül, hogy ebben a váltásban külső intézményeknek (például pénzügyminisztereknek) is szerepük lehetett, tudniillik az IMF és a Világbank funkciójának és hatáskörének világosabb szétválasztását óhajtották.

¹⁸ A közönséges áru- és szolgáltatási piacokat (kereskedelmet) tekintve a washingtoni konszenzus követelményei majdnem kizárólag a globális rendszerbe bevonható részükre értelmezhetők. Ugyanez áll a fejlődő vagy átmeneti gazdaságok számára kidolgozott, piacnak nevezett reformokra. Már többeknek feltűnt, hogy ezeknek a reformoknak a végrehajtása kezdetben többnyire szűkíti az amúgy is szegényes árupiaci tranzakciók kiterjedését, és később sem feltétlenül állítja helyre őket. (Például a társadalomnak kisebb része vesz részt árutermelésben és árucserében, mint korábban.) (Lásd: Matzner, 1996; Lányi, 1994/1995; Lányi, 1997.)

¹⁹ Ez föltehetően utalás a John Williamson által kitalált *technopol* szóra, amelyet a *technokrata* és a *politikus* szó összeolvasztásával alkotott, és a reformok mérnökeit kívánta jelölni vele. (Lásd: In search of a manual for technopols. In., Williamson 1994, 9–47.o.)

²⁰ Ezeket a példákat nem túlságosan burkolt kritikának lehet tekinteni az IMF irányába.

Az úgynevezett ikerdeficit – a folyó fizetési mérleg és a költségvetés együttes hiánya – orvoslására a konzervatív vagy monetarista felfogás szerint pénzszűkítő monetáris politikát és megszorító fiskális politikát kell alkalmazni. Ezt a receptet két újabb keletű folyamat tette kétségessé. Az egyik: ha mind a folyó fizetési mérleg, mind a tökemérleg liberalizált, az államnak (a jegybanknak) többé nincs, vagy alig marad eszköze arra, hogy önálló monetáris politikát folytasson. A másik: feltűnt (vagy ismét feltűnt) a folyó fizetési mérleg romlásának a magánszektor hitelfelvetelén alapuló önálló formája, amely nem feltétlenül jár együtt költségvetési hiánnyal, és amelyet fiskális eszközökkel (a belső fogyasztás csökkentésével) nemigen lehet orvosolni. (Vagy pontosabban: a fogyasztásnak a töredékére kellene visszaesnie ahhoz, hogy a fizetési mérleg érezhetően javuljon.) A hitelek esetleges állami garanciájának érvényesítése a hitelezők részéről, később természetesen megteremti a külső deficit belső párját a költségvetésben. Ennek a sokat vitatott problémának jó összefoglalását olvashatjuk Reisen [1999] tanulmányában. Stiglitz többi példájának eredetét megtalálja az olvasó ennek a tanulmánynak különféle részeiben.

létre. Ez azonban nem sikerült. Így maradt a könnyebb, rövid lejáratú megoldás: feltökésíteni a válságba kerülő bankokat.

A washingtoni konszenzussal együtt jár, hogy akik szabályait alkalmazzák, többnyire összetévesztik az eszközöket a célokkal. Önmagában való jónak tartják a privatizációt vagy a tőkemérleg liberalizálását, ahelyett, hogy eszközöknek tekintenék őket szélesebb körű és távolabbi célok eléréséhez. De még a piacgazdaság sem lehet önmagáért való cél, hanem az a szerepe, hogy növelje az emberek életszínvonalát és a fejlődés útjára vezesse a gazdaságot.

Ezt a legutolsó állítást *Stiglitz* [1999b] már az átmenet tíz évéről tartott előadásában olvashatjuk, amelyet hangsúlyozottan nem a Világbank nevében mondott el. Itt megdöbbenve mutatja fel példaként Oroszországot, ahol a termelés a felére zsugorodott, a szegénység pedig megkétszereződött. Az a véleménye, hogy ami Oroszországgal történt, az a piacgazdaságnak és magának a reformnak a teljes félreértését bizonyítja.²¹

Joseph Stiglitz megnyilatkozásait ne akarjuk valamely kerek közgazdasági elméletre visszavezetni. A részletek általában az intézményi (institucionalista) közgazdaságtanból valók, részben azért, mert maga *Stiglitz* is művelte a közgazdaságtannak ezt az ágát, részben pedig azért, mert ez könnyebben összekapcsolható – a ma éppen nem nagyon létező – fejlődés-gazdaságtannal. A Világbank fő ügyfeleinek, a fejlődő országoknak pedig éppen erre volna szükségük.

Stiglitz elméleti profiljának mineműségénél fontosabb kérdés az, hogy miért nevezhetjük (legfőljebb) félfordulatnak a Világbank vezetőinek újabb keletű állításaiból (esetleg) levezethető politikát. Az egyik fő ok már az előbbiekből is ki kellett, hogy derüljön: a Világbank – talán nem szívesen, de mégis – elfogadja a pénzügyi intézmények – főként a bankok – privilegizált helyzetét: a mai gyakorlat szerint válság idején a reálgazdaságnak semelyik része nem annyira fontos, hogy életben kellene tartani; a bankokat azonban (ezek ma már az esetek többségében magánbankok) meg kell menteni; feltökésítésük végső forrása pedig kivétel nélkül minden alkalommal a költségvetés.²² A másik fő ok: ugyancsak elfogadja a Világbank a vállalati tulajdonszerkezetnek és tulajdonosi ellenőrzésnek az Amerikai Egyesült Államokban kialakult formáit, és erőteljesen támogatja (az IMF által újabban előírt) elterjesztésüket a fejlődő, az újonnan iparosodó és az átmeneti gazdaságú országokban. Erről és ennek a gyakorlati értelméről később még szó lesz.

Zavar jelei a Valutaalpnál

Ennyi támadás és bírálat némiképp megrendítette a Nemzetközi Valutaalap korábbi biztonságát. Ezt olvassuk például: „...lehet, hogy azok a válságok, amelyeket a tőke hirtelen és széles körű kivonása okoz a feltörekvő országokban, egyre inkább a globalizált tőkepiacok lényegi belső tulajdonságaihoz tartoznak.” Ezáltal felvetődik az a kérdés is: „miként kellene megreformálni a mostani nemzetközi pénzügyi rendszert ahhoz, hogy ilyen válságok ritkábban forduljanak elő, de továbbra is élvezni lehessen a világ tőkepiacainak folytatódó integrációjából származó előnyöket.” (IMF, 1999, 66.

²¹ Ezt az előadást először – és az itteninél nagyobb részletességgel – *Csath Magdolna* ismertette. (Lásd: *Csath*, 1999.) 1999 végén *Joseph Stiglitz* megvált a Világbanktól (*Stevenson*, 1999).

²² A Világbank számításai szerint a kelet-ázsiai válságba közvetlenül vagy közvetve bevonódó országokban a bruttó nemzeti termék 20-30 százalékát kell a bankok konszolidációjára fordítani, ennek nagy részét közpénzekből. Helyesnek tartaná azonban, ha a teherviselésből nem maradnának ki a bankok menedzserei és részvényesei sem (The World Bank, 1998., XIX. o.). Ugyanakkor ez alkalommal nem az összkereslet szűkítését, hanem helyreállítását ajánlja a kormányoknak. Ennek leginkább az volt az oka, hogy az 1997–1998. év válságait 1999 elejéig sokan egy általános világgazdasági válság lehetséges kezdetének tartották.

o.)²³ Az IMF még azt is elismeri, hogy „bizonyos esetekben a szerkezeti reformok nem segítenek rövid távon” (uo. 1. o.); lemond arról az axiómáról, hogy csakis fegyelmezetlen monetáris és fiskális politika vonzza a válságokat; és elfogadja azt a tézist, hogy racionális lehet földadni a rögzített árfolyamot, mértéktelen kamatemelés és a valutatartalékok teljes kimerítése helyett. Új az is, hogy a valutaválságok által közvetlenül nem – bár közvetve akár erősen – érintett országoknak azt tanácsolja: igyekezzenek helyreállítani a keresletük színvonalát, hogy ezzel is enyhítsék a globális üzleti ciklus kilengését (lefelé).²⁴ Semmit sem változott azonban az a követelmény, mely szerint „el kell kerülni a védekező intézkedéseket” (uo. 10. o.).²⁵

A Valutaalapot, a makrogazdasági mutatók és az azokat helyreállítani hivatott gazdaságpolitika mellett, újabban három más kérdés foglalkoztatja: erős (robust) pénzügyi intézmények, különösen bankok; a nagyvállalatok tulajdonosi struktúrája és irányítása (corporate governance); a korrupció kiirtása és az úgynevezett haver-kapitalizmus (crony-capitalism) felszámolása.²⁶ Egyik fontosabb, mint a másik, csupán az nem egészen világos, mi köziük ezeknek a tagországok fizetési mérlegéhez, amivel hivatása szerint első rendben kellene törődnie. A kérdés azért jogos, mert az 1997. évi válság kezdete óta az Alap számos országgal szemben az előbbieket is fölvetta a hitelfeltételei közé.

Ugyanakkor megrendült az a mindenki számára világos hierarchia, amely a kilencvenes években már kivétel nélkül úgy működött, hogy az IMF által megítélt kölcsön lett a belépő a kormányok vagy a vezető kereskedelmi bankok által nyújtandó hitelek elnyeréséhez. Ezzel szemben, amikor az IMF küldöttsége a jugoszláviai bombázás befejezése után visszatért Romániába, az új készenléti hitel egyik feltételeként jelölte meg azt, hogy Románia szerezzen 350 millió dolláros hitelt magánbankoktól (Az IMF..., 1999).

A Valutaalap elbizonytalanodása valószínűleg kapcsolatba hozható azzal, hogy mind az ENSZ Latin-Amerikai Gazdasági Bizottságának santiago-i konferenciáján (1999. március), mind az IMF és a Világbank washingtoni ülésein (1999. április) számos bírálatban volt része, többek között *Gordon Brown* angol pénzügyminiszter részéről, aki a munkások jogait és a minimális szociális biztonságot kérte számon a politikáján. Ugyanezen alkalmakkor általános elismerést kapott „a nemzetközi pénzügyi architektúra reformjának” eszméje is, amely eddig nem szerepelt az IMF napirendjén (*Pfaff*,

²³ Erről mindig csak általánosságban van szó. A lehetséges előnyök módszeres számbavételére, elméleti megalapozására még nem akadt vállalkozó, és arra sem, hogy nagyságukat vagy megoszlásukat valóságosan létező országok vagy gazdasági szereplők között megpróbálta volna valaki megbecsülni.

²⁴ Ez a tanács főként Japánnak és a kelet-ázsiai országoknak szól. A legegyszerűbb, bár valószínűleg nem az egyetlen oka az, hogy ha túlságosan megnövelik a kivitelüket, és nem növekszik a behozataluk, az újabb deficittel terhelheti az Egyesült Államok folyó fizetési mérlegét. A latin-amerikai országok semennyire sem mentesülnek a stabilizáció (Brazília), a megelőzés (Chile) és a strukturális átalakítás szigorja alól. Chilének újabb monetáris és fiskális megszorítás lett a sorsa, Mexikónak pedig fel kell tőkésítenie a bankjait (a külföldi bankok betelepülésének megengedése után), a költségvetését pedig úgy kell átalakítania, hogy ne függjön az olajáraktól (IMF, 1999).

²⁵ A válságba kerülő országok közül csak Malajzia vezetett be – nem tilalmat, hanem – szigorú ellenőrzést a külföldi tőke belépése felett, ami különös felháborodást váltott ki, főként a sajtóból. Igaz, *Mohamed Mahatir* miniszterelnök erős szemrehányással illette a Nyugatot, és elítéli a valutakereskedelmet (*Jayasankaran-Hiebert*, 1997; *Vatikiotis*, 1999; *Rohwer*, 1999).

²⁶ A korrupcióellenes hadjárat eredetileg a Világbank és személyesen *James Wolfensohn* programjában tűnt fel 1995-ben. Történeti előzménye az OECD által kezdeményezett nemzetközi konvenció (1997) és még előbb az Egyesült Államokban elfogadott törvény (1977). Mindez természetesen beleillik a szokások által szentesített politikai, társadalmi és üzleti kapcsolatoknak egy erősen változó (vagy megváltoztatásukat kikényszerítő) felfogásába (amit éppen a korrupciós botrányokon tanulmányozhatunk), és minden valószínűség szerint a bűnözésig elmenő pénzhétség elterjedésébe (*Brademas-Heimann*, 1998). A haver-kapitalizmus az ázsiai társadalmak uralkodó csoportjainak leírásában szerepel, amikor egyáltalán megkülönböztetik a korrupciótól és a közönséges lopástól.

1999a).²⁷ Az ázsiai válság végével azonban az IMF és mások napirendjéről is vagy lekerült, vagy kevésbé tűnik sürgősnek, ehelyett a globális gazdaság elhelyezkedése számára keresnek biztonságos befogadó struktúrát (IMF-jelentés, 1999; VG-összeállítás, 1999). Megalkotásának egyik helyszíne a Világgazdasági Szervezet (WTO) 1999. novemberi ülése lett volna (Dale, 1999).

A bíráló elvetése

A pénz- és tőkepiacok működését illető bármely bírálatot a Deutsche Bank kutatási részlegének vezető közgazdái utasították el eddig a legkeményebben (Folkerts – Landau – Garber, 1999). Jagdish Bhagwati „Wall Street-i – pénzügyminisztériumi komplexumával” szemben a „tudományos-hivatali tengelynek” címezik majdhogynem barokkos replikáikat, amelyekből – nem mindig néven nevezve – bőségesen kijut a Nemzetközi Valutaalapnak is.

Először is tiltakoznak úgynevezett „csúnya szavak” használata ellen. Ezek a következők: *pánik* (itt: a betéteseké, de lehetne a befektetőké vagy a hitelezőké is); *megrohanás utáni egyensúly* (egy ismert mikrogazdasági modell értelmében, itt azonban kiterjesztve az egész nemzetgazdaságra); *nyájszellem* vagy *csordaszellem* (itt: a befektetőké); túlságos változékonyság, *volatilitás* (a pénzpiacoké); önmagukat generáló *többértékű egyensúlyi helyzetek* (amelyek önbeteljesítő jóslatok következtében állnak be); *buborék* (másként: luftballon, ismert spekulációs jelenség); *fertőzés* (a válság terjedése).²⁸ Ezekről egyenként bizonyítják a szerzők, hogy vagy értelmetlenek, vagy azok, akik használják őket, nem értenek a dologhoz, és nem tudják, mit beszélnek. A tanulmány szerzői, nem éppen alaptalanul, támadják a Nemzetközi Valutaalapot azért, mert közgazdasági magyarázat helyett egyre több jelenséget tulajdonít pszichológiai állapotoknak és folyamatoknak, a leggyakrabban a bizalomnak, bizalmatlanságnak, a piacok, illetve befektetők „hangulatváltozásainak”. A fő tüzet azonban az „új pénzügyi architektúra” feltételezett jellemzőire irányítják, mégpedig a következőkre: a pénzügyi szektort terhelje több felelősség, osztozzék a válság terhein, vegyen részt a válságok megoldásában; a teke-mozgásokat vagy ellenőrizni kell, vagy legalább nyilván kell tartani őket; legyen áttekinthetőbb a kockázatkiegyenlítő alapok (hedge fund) működése, a kockázatértékelés módja stb. A Deutsche Bank szerint ezek a javaslatok politikailag keresztülvihetetlenek, maguk az adós országok se kívánják őket, fő eredményük pedig az volna, hogy csökkenne a nemzetközi likviditás, és például a Deutsche Banknak és másoknak vissza kellene térniük a tíz évvel ezelőtti módszerre, a „*kapcsolatokon alapuló*” bankári tevékeny-

²⁷ Az 1999. februári davosi Világgazdasági Fórumon Gerhard Schröder német kancellár is az új pénzügyi architektúráról beszélt, amelynek ki kell egészítenie a szabad kereskedelmet, de mint az újság írja: „csekély volt a hatása a hallgatóságra” (Kefalagos, 1999).

²⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a felsorolt „csúnya szavak” egytől egyig előfordulnak az ebben a tanulmányban legtöbbször hivatkozott IMF-, illetve Világbank-kiadványban (IMF, 1999; The World Bank, 1998). A Deutsche Bank által megnevezett modell a *Diamond–Dybvig*-féle bankmodell. Az IMF az önbeteljesítő jóslatokat illetően a valutaszpekulációkat leíró két modellre hivatkozik (i. m. 67. o.). A válság mélypontján beálló egyensúlyi helyzet és a valamivel későbbi közti különbséget (tehát amikor a makrogazdasági mutatók még egyértelműen rosszabbak, mint a válság kezdetén voltak) illusztrálhatja számos híradás a délkelet-ázsiai valuták gyors erősödéséről, a csökkenő kamatlábakról, az inflációs ráták eséséről (Baker, 1999a, 1999b; Good, 1999). Az is elgondolkodtató, amire a Világbank hívja föl a figyelmet: a makrogazdasági mutatók igen nagy kezdeti különbsége ellenére a délkelet-ázsiai valuták leértékelődése a válság idején (az egyetlen Indonézia kivételével) majdnem azonos mértékű – 30-40 százalékos – volt (i. m. 71. o.). Ha ezt egyensúlyi árfolyamnak tekintjük, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy a válság előtti árfolyam *ugyanannyival* tért el az egyensúlyitól egy sor nagyon különböző helyzetű országban. Mitől függ tehát az egyensúlyi árfolyam?

ségre (üggyfélkapcsolatokról van szó) „*tranzakciókon alapuló*” korszerű tevékenység helyett.²⁹

A szerzők a tanulmány utolsó lapjait az IMF bírálatainak szentelték. Véleményük szerint a Valutaalap eltitkolja bukott kölcsöneit és veszteségeit, amelyeket nem a magánszektor megsegítése révén, hanem az Egyesült Államok számára egykor fontos kormányoknak nyújtott kölcsönökön szenvedett el.³⁰ Az IMF nem teljesíti az alkotmányában előírt kötelességeit, mert nincsenek pénzügyekben jártas szakértői, és nem érti, mi a globalizálódás. Még mindig egyes országok makrogazdasági mutatóival bajlódik, ahelyett, hogy összefüggő régiók és a világ általános pénzügyi helyzetét figyelné. Rá kellene jönnie arra, hogy a világ likviditási alapjai mára annyira összekapcsolódtak, hogy egyetlen közös alaphoz (poolnak) kell tekinteni őket.³¹ Az IMF tökéletesen alkalmas lehetne arra, hogy ő legyen a világ központi bankja, ehhez azonban meg kellene szabadulnia provincializmusától, új embereket, új szervezeteket kellene működtetniük, kötelezni kellene arra, hogy ellenőri tapasztalatait hozza nyilvánosságra, avatkozzék be, ahol szükséges, és el kellene látni az összes felhatalmazással, hogy ezt megtehesse, beleértve az engedetlen országok kizárását.³²

A Deutsche Bank tanulmányának legérdekesebb állítása kétségkívül a világ likviditási alapjainak összekapcsolódásáról szóló. Ha nem tekintjük befejezett ténynek, akkor is a globalizáció egyik nagyon fontos tendenciájának kell tartanunk, amely számos más jelenség magyarázatául szolgálhat.

Talán nem fölösleges megjegyezni ezzel kapcsolatban, hogy egyelőre a kutatás is adós a világ vagy a régiók likviditásának feltérképezésével és számbavételével. Ha a Deutsche Bank által említett egységes poolt egy áramlási modellben képzeljük el, valószínűleg nem tudnánk meghatározni az összes úgynevezett „forrást” és „nyelőt” (biztos, hogy egynél több van mindkettőből), amelyekről az adott időpontban függeni fog a benne áramló likvid eszköz mennyisége, és valószínűleg azt sem, hogy ki melyik forráshoz vagy áramhoz fér hozzá. (Ebben nagy részük lehet az úgynevezett pénzügyi újításoknak is.)

A Deutsche Bank szemrehányásaiból annyi jogos lehet, hogy a globális tőke mozgások és az őket irányító fő szereplők szempontjából az egyes országok makrogazdaságpolitikája valószínűleg nem nagyon fontos. Nincs ugyanis olyan – nemzeti – monetáris politika, amely a már veszélyessé váló tőke mozgást hatékonyan szabályozhatná; a fiskális szigor nem ellentételezheti a magánszektor túlzott hitelfelvételei okozta mérlegromlást; és a legkorszerűbbnek tartott bankfelügyelet sem biztosíték a pénzügyi összeomlással szemben. (Lásd: *Gács – Holzmann – Wyzan*, 1999 könyvének több tanulmányát.)

A pénzvilág és az állam

²⁹ A nyolcvanas években és a kilencvenes évek közepéig lehetett megfigyelni a kereskedelmi bankok viszonylagos visszaszorulását, elsősorban azért, mert a nemzetközi nagyvállalatok (multinacionálisok) inkább önálló szereplőként jelentek meg a tőkepiacon. A legnagyobb, univerzális bankok az összes lehetséges pénzügyi „termék” kereskedőiként (nagykereskedőiként) találták meg új szerepüket.

³⁰ Szudán, Szomália, Kongó, Afganisztán, Jugoszlávia, Libéria.

³¹ Ez valószínűleg nincs még egészen így. Sőt, a világ rendelkezésére álló likviditás éppen a legutóbbi időszakban vált megfoghatatlanná és áttekinthetetlenné. [Ellentétben azzal a sokkal szűkebb likviditással, amelyet az egykori eurodóllár és a különleges lehívási jogok (SDR) megerősítése jelentett.]

³² A Deutsche Bank ezt a kiadványát mint saját hivatalos véleményét küldte el ügyfeleinek és más érdekelteknek. Véleményének fontosságát nyilvánvalóan az adja meg, hogy 1999-ben fúziók révén – az aktívák értéke szerint – a világ legnagyobb bankjává vált. Amikor az egész pénzvilág képviselőjében lép fel, és ennyire radikálisan teszi ezt, annak a súlyát némileg csökkenti, hogy őt magát némelyek szerint felvásárlás veszélye fenyegeti, és ha néhány nagy japán bank tervezett fúziója létrejön, akkor a mostani első helye elvész. (Doebele, 1999; Rohwer, 1999).

Abban a folyamatban, amelyet neoliberais stratégiaként jellemezhetünk, az államnak elvben más dolga sincs, mint leépítenie önmagát, legyen az tervező állam, irányító állam, korporatív állam, jóléti állam. A washingtoni konszenzusnak, ha megfigyeltük, mind a tíz pontja korábbi állami funkciókba vág. Már sokan észrevették, hogy az állam, vagyis a politikai hatalom nagyon is kétértelmű helyzetbe kerül ezzel. Önmaga leépítése közben vagy annak a kedvéért folytonosan úgynevezett súlyos, kemény, szigorú döntéseket kell hoznia. Ebből az önellentmondásból a politológusok a demokrácia korlátozásában vagy akár elhagyásában szokták felfedezni azt a kiutat, amelyet a politikai hatalom birtokosai végül is választanak, a maradék neve pedig „delegált demokrácia” (O'Donnell, 1994), szegény országban „szegény demokrácia” (Greskovits, 1998) lesz.³³

Az államhatalom ősi jogai közé tartozott a pénzkibocsátás, az adókiivetés, az eladósodás joga, amihez hozzá szokták tenni a szabályozás jogát is.³⁴ Intézményi szuverenitása e funkciók tekintetében megszűnt, a funkciók és a hozzájuk tapadó jogok részben vagy egészben átmentek nemzeti vagy/és nemzetközi pénzügyi intézmények hatáskörébe. A jegybanki önállóság követelménye például az európai kontinensen eléggé új fejlemény, amelynek fokozatai néhány évtized alatt addig bővültek, hogy a felső fok ma már azt jelenti, hogy a jegybank csak a törvény előtt felelős, egyébként pedig a bankvilághoz, közelebről a jegybankok nemzetközi közösségéhez tartozó intézmény.³⁵

A pénzvilágnak mint hatalmi struktúrának a létét sokáig nem volt szokás elismerni, és éppen a demokratikus berendezkedésű országokban nem illett emlegetni.³⁶ Ez a elmagatartás újabban megváltozott.³⁷ Több jel arra mutat, hogy a pénzvilág, miközben elismeri, sőt előfordul, hogy hangoztatja is hatalmát, a saját kebeléből kíván lehetőleg mindennemű politikai hatalomtól független, szükség esetén az alsóbb szintek szabályozását

³³ Lásd még: Williamson [1994]; Greskovits [1996b]. Ha a racionális döntések elméletét (pontosabban: annak a vulgáris változatát) a politikára alkalmazzuk, akkor a választók becsapása (meglepetés) is megteszi. (A fogalom eredetére nézve lásd: Király, 1998.) Bár utána biztosan sérülniük kell a kormányzás demokratikus alapjainak.

³⁴ Lásd: Lányi [1996a]; Csontos–Király–László [1997]. A szabályozás joga tekintetében itt csak a pénzügyi, gazdasági tevékenységről, illetve a velük közvetlen kapcsolatba hozható szabályozásról van szó.

³⁵ Ebben az értelemben a német Bundesbank függetlensége igencsak korlátozott, mert elvben együtt kell működnie a kormánnyal a parlament által jóváhagyott gazdaságpolitika végrehajtásában (Csontos, 1996).

³⁶ A Deutsche Bank néhány éve még igen szerény hangon érvelt amellett, hogy a bank ugyanolyan üzlet, mint a többi, és a nagyközönség tévesen érzékeli a bankokat hatalmi intézményekként (Schröder–Nürk, 1995). Meg kell jegyezni, hogy a bankárok és más pénzemberek körében végzett szociológiai vizsgálatok (akár jelen idejűek, kérdőívek, mélyinterjúk alapján, akár történetiek, dokumentumok alapján) többnyire igen csekély eredménnyel végződtek. Annak ellenére, hogy a hatalom a legáltalánosabban elterjedt társadalmi reláció, fölfedése, rendszerezése igen nehéz. Absztrakt hatalmi viszonyok pedig valószínűleg csak akkor mutathatók ki minden kétséget kizáróan, amikor már jelvények, szertartások, esetleg megfelelő számban kihasznált és felderített egyszemélyes joghelyzetek által egészen nyilvánvalóvá válnak, vagy e célból hozott törvények erősítik meg őket.

³⁷ Lásd például Pete [1999]. A már idézett beszámoló az 1999. évi davosi Világ gazdasági Fórumról külön kiemeli, hogy Kofi Annan ENSZ-titkárnak a pénz- és tőkepiacok önmérsékletét, netán némi szabályozását ajánló beszédeit a résztvevők vitára sem méltatták (Kefalacos, 1999).

is vállaló, főként pedig az államot a második sorba helyező hatalmi intézményeket kialakítani, némelykor önálló hatalmi ágként fellépni.³⁸

Az állami költségvetést, az inflációs rátát, illetve az állami szabályozást vagy tönkrement vállalat, bank kisegítését előíró vagy éppen pénzügyi szankciókkal megtorló törvények Új-Zélandon, illetve az Egyesült Államokban, még az államhatalom eszközeivel korlátozzák az államhatalmat. Sokkal áttételesebb és lazább az összeköttetés az IMF, Világbank, BIS típusú intézmények esetében. A Deutsche Bank által bedobott ötletet az IMF kívánatos kompetenciájáról, ha valaki keresztül akarná vinni, lehet, hogy megoldhatatlan jogi nehézségeket okozna. Furcsa helyzetbe került a világ az ENSZ Világkereskedelmi Szervezetével, a nemzetközi jog szerint jól megalapozottnak tűnő WTO-val, amikor először az IMF hitelfeltételeiben szereplő célokat kezdte nemzetközi egyezményként ráerőltetni a tagországokra (az úgynevezett pénzügyi szolgáltatások szabadkereskedelme, 1995, 1997, 1999), majd pedig olyan szolgáltatások liberalizálását, amelyekért fizetni szoktak ugyan (bár nem mindig), de a társadalom nem áruként fogja fel és fogadja el őket (egészségügy, oktatás, kultúra, 1999). (Lásd: *Islam*, 1997; *Pfaff*, 1999b; *Dale*, 1999.)

A nemzetközi jog eszközeinek egészen különös és szélsőséges használatát kísérelték meg a nemzetközi beruházásokat szabályozó új egyezményről szóló tervezet előterjesztői az OECD-ben, az egyezmény ugyanis felhatalmazta volna a cégeket, hogy bármely kormány ellen pert indítsanak, ha az adott fogadó országban érvényes jogi, szociális vagy környezetvédelmi normák versenyhátrányt okoznak nekik. Ezt az esetet természetesen az állam szuverenitása elleni támadásként is lehet interpretálni. Helyesebbnek látszik az az értelmezés, amely szerint a nemzetközi terepen működő nagyvállalatok ki akarnak lépni egy-egy állam jogi, szabályozási keretei közül, ehelyett egy sokkal ködösebb nemzetközi szinten szabályozott – vagy inkább az egész világra szőzőn deregulált – keretben kívánnak tevékenykedni. Van, aki úgy látja, hogy a gazdasági hatalom és a szabályozó hatalom közötti diszkrépancia okozza a fő problémát, és az, hogy a szabályozásnak nincs nemzetközi politikai megalapozása (*Pfaff*, 1999a).

Tudósok és közgazdák véleménye az állam jövőjéről

Az elmúlt két-három év érdekes módon a mainál erősebb állam dicséretével, a beavatkozó, reguláló, akár tulajdonos állam rehabilitálásának kísérleteivel telt számos folyóirat hasábjain, tanulmány, cikk, beszéd szövegében, bár természetesen nem minden orgánumban és nem mindegyik intézmény pulpitusán.

Azok a szerzők, akiket a washingtoni konszenzus bírálóiként mutattunk be, az államok szuverenitásának megnyirbálásában a politikai hatalom (a jogrendszer) legitimitásának veszélyét látják. *Jagdish Bhagwati* szerint a fejlődő országok, amikor a legutóbbi válságsorozatban bajba kerültek, a minimális segítség fejében elvesztették politikai önállóságukat (*Bhagwati*, 1998). *Martin Feldsteinnek* az a véleménye, hogy részletes

³⁸ 1985-ben a nagy valuták árfolyamának szabályozásáról még a G-7 (pontosabban: USA, Nagy-Britannia, NSZK, Franciaország, Japán) állapodott meg Washingtonban (Plaza Egyezmény). 1993-ban már sok pénzügyi szakember, híres bankár helytelenítette, hogy a G-7 pénzügyminiszterei (vagyis kormánytagoknak) döntő szavuk lehessen a pénzpiac szabályozásában, vagy azt, hogy akár a bankfelügyelet nemzetközi normáit ajánlásokként megfogalmazó Bázeli Bizottság befolyásolhassa a tőkepiac működését. Ez utóbbinak volt némi racionális magva, hiszen egyre több olyan szereplője támadt ennek a piacnak, akikre sem a bázeli normák, sem például a tőzsdei szabályok (a megbízó elsőségéről, a saját számlára történő kereskedésről) nem vonatkoznak. Volt olyan javaslat, mely szerint a szabályozás funkcióját az IMF-re kellene ruházni, és olyan is, hogy az IMF igazgatóságát függetleníteni kellene a részvényesektől (tagállamoktól) (*Shirreff*, 1993).

gazdasági előírásokat kényszeríteni legitím kormányokra (Dél-Korea) akkor se volna jó, ha az előírások jók volnának (*Feldstein*, 1998). *Jeffrey Sachs* mindenképpen elveti azokat a washingtoni eredetű szabályokat, amelyekkel az IMF egy kerékre járó globális pénzpiacot akar kreálni, és megjegyzi, hogy az IMF viselkedése aláásta több tucat ország kormányának legitimitását (*Sachs*, 1998). Még az IMF-fel cseppet sem ellenséges *Paul Krugman* is megalázónak nevezte azt a helyzetet, amelybe több évtized erőfeszítései után kerültek az ázsiai nemzetek (*Krugman*, 1998).

Az *Euromoney* tanulmányírója körülbelül egy tucat más szerző dolgozatát vagy nyilatkozatát ismertetve úgy látja, hogy szabad piac csak erős állam jelenléte mellett lehet működőképes. A fő probléma nem az államok túlságos beavatkozása, hanem elégtelen szabályozókapacitása. Pedig a *laissez faire* korszakának vége, most az újr szabályozás következik. Arról is meg van győződve, hogy a globalizációnak nem sikerült aláásnia a nemzetállamot. Ezt azért tartja nagyon fontosnak, mert a folytonos változások társadalmi feszültséggel, konfliktusokkal járnak, és azokat csak legitím állam oldhatja meg (*Caplen*, 1999b).

A Világbank mindezeknél előbb érezte úgy, hogy most az államról kell beszélni, az 1997. évi jelentése éppen ezt a címet viseli: Az állam a változó világban. (The World Bank, 1997). Mint már a korábbiakból világossá kellett válnia, a Világbank nem a most zajló folyamatok megállítására vagy visszafordítására tett, hanem e folyamatokon belül a gazdasági és társadalmi fejlődésnek, a lemaradás csökkentésének a szempontjait szeretné érvényesíteni. Az állam szerepét illetően így: „Az országoknak és kormányaiknak kell a vezetőülésem helyet foglalniuk, és a mi tapasztalatunk szerint meg kell kérdeznünk és meg kell vonni a népet.” (*Wolfensohn*, 1998).³⁹

Joseph Stiglitz már idézett írásában emlékeztet arra, hogy korábban számos társadalom csak a kormányának kezdeményezésére és irányításával volt képes rátérni a fejlődés útjára (*Stiglitz*, 1998b).⁴⁰ A fejlődés érdekében állami vállalatok létét sem tartja elítélendőnek; azt pedig végképp furcsállja, ha a közgazdák csak a kormányzati elégtelenségeket veszik észre, a piaciakat nem, holott azokat csak kormányzati eszközökkel lehet kiküszöbölni (*Stiglitz*, 1998a, 1999b). Némi iróniával említi az állam rablókezéről és a privatizáció bársonykesztyűjéről szóló elméleti közhelyeket, és végzetesnek tartja, hogy Oroszországban tömeges privatizálás ment végbe úgy, hogy előtte sem a versenyszempontokat, sem a szabályozási kereteket nem teremtették meg a magánvállalatok működéséhez (*Stiglitz*, 1999b).

A volt lengyel pénzügyminiszter, *Grzegorz Kolodko* az átmenet tíz évének tanulságait összegező tanulmányában az intézmények kiépítését tartja (tartotta volna) a legfontosabbnak, ami elsődlegesen állami feladat. Az „ahogy esik, úgy puffan” típusú átmenet (*transition by chance*) helyett egy „megtervezett átmenetre” (*transition by design*) van (lett volna) szükség, ami ugyancsak az államra tartozik (*Kolodko*, 1999).

Érthető módon a nyugat-európai szociáldemokrata kormányok programja is olyan, amely több államot kíván, mint elődeiké, ez azonban az Európáról szóló részből úgyis ki fog derülni.

A kórus természetesen nem ezt az egyetlen hangot fújja. Az ellenvéleményekből itt most csak egyet mutatunk be, talán a legradikálisabbat, amde eredetét, amelynek a szerzője, az igen széles körben ismert *Kenichi Ohmae* az egyre feltűnőbb legitímációs

³⁹ Ez a mondat visszautal a *The Economist* szerkesztőjének egykori nevezetes cikkére, melyben arra a kérdésre válaszolva, hogy ki ül ma a vezetőülésem, a fő következtetése az, hogy nem is árt, ha a pénzpiacok „egészséges ellensúlyt képeznek a kormányokkal és a választókkal szemben.” (*Woodall*, 1995.)

⁴⁰ Minden bizonnyal *Gerschenkron* fejlődésemletről van szó. (Lásd: *Alexander Gerschenkron: A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest, 1984.)

aszimmetria problémáját már évekkel ezelőtt felismerte, és igen egyszerűen kívánta megoldani (*Ohmae*, 1995).⁴¹

Ohmae a globalizálódás fő hajtóerejének a fogyasztói ízlés egységét és növekvő erejét tartja, ezért szerinte elképzelhetetlen, hogy a kormányok a jövőben megvédhessék nemzeti valutájukat vagy gazdaságuk bármely részét, hiszen az emberek nem tűrnék, hogy ne vásárolhassák meg azokat a cikkeket, amelyek a világon a legjobb minőségűek és a legolcsóbbak. Az államhatalmat ma már csak az legitimálja, hogy az állam a polgáraitól beszedett adóból mindenki számára hozzáférhetővé tesz bizonyos szolgáltatásokat: vezetékes ivóvizet, villanyáramot, telefont, postát, utakat, iskolákat, vagyis egy bizonyos állampolgári minimumot. De mi joga várják el egy félreeső vidék földművelői, akik az ország nemzeti termékének elenyésző részét állítják elő, és szinte semmi adót nem fizetnek, hogy az állam utakat építsen nekik, és mindazokból a javakból részesítsék őket, amelyekből a sokkal termelékenyebb vidékek vagy a nagyvárosok bőségesen adózó polgárait? *Ohmae* véleménye szerint mindenütt meg kell szüntetni az amúgy is sok rossz tulajdonsággal megvert nemzetállamokat, helyettük 5–20 millió lakosú természetes régiókat kell képezni, amelyek állam módjára gazdálkodhatnak azzal, amijük van. A nemzetállamok csak akkor tudnak megbarátkozni a piaccal, ha szabályozhatják is. A régió-államok ellenben örülni fognak, ha akad, aki beruházzon a területükön, és munkát adjon az ott élőknek. Ily módon a régiók vezetői jobban törődnek majd polgáraik jólétével, a vállalatokat pedig a határok nélküli világban senki se fogja zavarni abban, hogy a leghatékonyabban működjenek.

Ezen a ponton el lehetne mélázni azon, hogy *Ohmae* a maga ember- és társadalomképeben mennyire természetesen kapcsolja össze és terjeszti ki az egész emberiségre a fogyasztói mentalitást és a jelenkori politikai gazdaságtani iskolák némelyike által kedveltülve leírt (járadékvadász, potyautas, közlegelő-pusztító stb.) magatartások együttesét.⁴² Mégis inkább azt jegyezzük meg, hogy *Ohmae* világában a pénz- és tőkepiacok léte csak nagyon áttételesen, a háttérben jelenik meg. Valójában a pénzvilágnak mindeddig nem volt szüksége saját külön utópiára. Amint a következő fejezetekből ki kell derülnie, egy szép új világ ígérétenél egyelőre sokkal fontosabb számára, hogy lehetőleg minél előbb minden tulajdont vagyonná, minden vagyont könnyen mobilizálható (likvidd tehető) tőkévé változtasson, és az egészet a saját szabályai szerint mozgathassa.

Hivatkozások

- Antal László* [1999]: Nemzetközi pénzügyi válság és hazai gazdaságpolitikai dilemmák. *Külgazdaság*, 43. évf., 9. sz., 4–25. o.
- Az IMF. [1999]: AZ IMF elhalasztja döntését a román hitelről. *Napi Gazdaság*, július 22., 1. o.
- Baker, Gill* [1999a]: Thais are learning to smile again. *Euromoney*, április, 151., 155. o.
- Baker, Gill* [1999b]: Phillipines. Telling a new story. *Euromoney*, április, 156–160. o.
- Bhagwati, Jagdish* [1998]: The capital myth. The difference between trade in widgets and dollars. *Foreign Affairs*, 77. k., 3. sz., május–június, 7–12. o.
- Blanchard, Olivier – Dornbusch, Rudiger – Krugman, Paul – Layard, Richard – Summers, Lawrence* [1991]: Reform in Eastern Europe. *The MIT Press*, Cambridge, Mass., London, UK.

⁴¹ *Kenichi Ohmae* egyike volt az első szerzőknek, akik a három regionális nagyhatalom (Triád) vezette világ lehetőségét elemezték. Az utóbbi évtizedben írt könyveinek fő témája az államhatárok és a nemzetállamok lebontása.

⁴² *Ohmae* itt a fiskális ekvivalencia *Mancur Olsons*tól származó elvét tágítja annak végső határáig. Az elv így szól: a közjavak allokációja akkor Pareto-optimális, ha az azt finanszírozó és a belőle előnyt húzó terület határai egybeesnek. (Lásd: *Fölsz*, 1999, 33–34. o.) Az eredeti forrás: *Olson, Mancur* (1969): The principle of fiscal equivalence. *American Economic Review*, 59. évf. 2. sz., május, 479–487. o.

- Brademas, John – Heimann, Fritz [1998]: Tackling international corruption. No longer taboo. *Foreign Affairs*, 77. k., 5. sz., szeptember–október, 17–22. o.
- Caplen, Brian [1999a]: Where will the mud stick? *Euromoney*, február, 44–48. o.
- Caplen, Brian [1999b]: The state still rules the market. *Euromoney*, június, 94–100. o.
- Cavallo, Domingo F. [1999]: Reform them. *Forbes Global*, október 4., 81–82. o.
- Csath Magdolna [1999]: A Világbank színe változása. *Magyar Fórum*, 11. évf., 31. sz., augusztus 5.
- Csontos László [1996]: Mire szolgál, és mit jelent a jegybank függetlensége? *Beszélő*, III. F., 1. évf., 5. sz., július, 48–56. o.
- Csontos László – Király Júlia – László Géza [1997]: Az ezredvégi nagy borzongás, *Közgazdasági Szemle*, 44. évf., 7–8. sz., 569–596. o.
- Dabrowski, Marek (szerk.) [1993]: The Gaidar Programme. Lessons for Poland and Eastern Europe. Center for Social and Economic Research – Friedrich Ebert Stiftung, Varsó.
- Dale, Reginald [1999]: Ground shifts in globalization debate. *International Herald Tribune*, július 13.
- Doeff, Justin [1999]: Deutsche Bank. Best bank bargain? *Forbes Global*, július 26., 18–20. o.
- O'Donnell, Guillermo [1994]: Átuházott demokrácia. *Európa Fórum*, 4. évf., 1. sz., 3–17. o.
- Edey, Malcolm – Hviding, Ketil [1995]: An assessment of financial reform in OECD countries. OECD Economic Studies, No. 25. (1995/II.), 8–36. o.
- Feldstein, Martin [1998]: Refocusing the IMF. *Foreign Affairs*, 77. k. 2. sz., március–április, 20–33. o.
- Folkerts-Landau, David – Garber, Peter M. [1999]: The new architecture in official doctrine. *Global Markets*. Deutsche Bank, 2. k., 2. sz., április, 1–16. o.
- Fratzcher, Marcel [1998]: Why are currency crises contagious? A comparison of the Latin-American crisis of 1994–1995 and the Asian crisis of 1997–1998. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 134. k., 4. sz., 664–691. o.
- Fölsz Attila [1999]: Magyarország és az EMU. Politikai gazdaságtani elemzés, Ph.D. disszertációtervezet. (Benyújtva a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemre.), Budapest.
- Gács János – Holzmann, Robert – Wyzan, Michael L. (szerk.) [1999]: The Mixed Blessing of Financial Inflows. Transition countries in comparative perspective. Edward Elgar (Cheltenham, UK-Northampton, MA, USA), IIASA (Laxenburg) – Ludwig Boltzmann Institute (Vienna).
- Goad, Pierre G. [1999]: High hopes. *Far Eastern Economic Review*, június 17., 50–52. o.
- Greskovits Béla [1996a]: Lehetséges-e más, mint neoliberais stratégia? *Beszélő*, III. F., 1. évf., 2. sz. április, 44–51. o.
- Greskovits Béla [1996b]: Válságtűrő demokráciák. *Beszélő*, III. F., 1. évf., 4. sz., június, 29–40. o.
- Greskovits Béla [1998]: The Political Economy of Protest and Patience. East-European and Latin-American transformations compared. CEU Central European University Press, Budapest.
- Hanke, Steve H. [1999]: Enough is enough. *Forbes Global*, október 4., 81., 83. o.
- Hoon, Shim Jae – Lee, Charles S. [1997]: Blue house blues. The reverberations from the scandal over the collapse of steel maker Hanbo are giving President Kim Young Sam the shakes. *Far Eastern Economic Review*, február 20., 16–17. o.
- IMF [1999]: World Economic Outlook, May 1999. International Monetary Fund, Washington, D.C.
- IMF-jelentés [1999]: Vége a pénzügyi válságnak. IMF-jelentés a világgazdasági kilátásokról. *Világgazdaság*, szept. 23., 1–2. o.
- Islam, Shada [1997]: Try it, you'll like it. WTO tries to soft-sell financial-market reform. *Far Eastern Economic Review*, október 2., 73. o.
- Jayasankaran, S. [1997]: Big fish, big pond. Malaysian land deal boasts some powerful partners. *Far Eastern Economic Review*, március 27., 62. o.
- Jayasankaran, S. – Hiebert, Murray [1997]: Malaysian dilemmas. Cover Story. *Far Eastern Economic Review*, szeptember 4., 18–20. o.
- Kefalacos, Dennis [1999]: For the best or the worst: This year's World Economic Forum at Davos confirmed the supremacy of financial markets while politics took the back seat. *New Europe*, február 7–13., 5. o.
- Király Júlia [1998]: A makroökonómia vége, avagy egy megkészt Nobel-díj. (Robert E. Lucas) *Közgazdasági Szemle*, 45. évf., 12. sz., 1082–1095. o.
- Kolodko, Grzegorz W. [1999]: Ten years of postsocialist transition. Lessons for policy reforms. Policy Research Working Paper 2095. The World Bank, Washington, D.C. Április.
- KOPINT-DATORG [1998]: A világ és Magyarország gazdasága középtávon. (Szerkesztette Szamuely László.) Február.
- KOPINT-DATORG [1999a]: Konjunktúrajelentés, 1999/2. A világgazdaság és a magyar gazdaság helyzete és kilátásai 1999 nyarán. Június.
- KOPINT-DATORG [1999b]: A világ és Magyarország gazdasága középtávon: 1999–2003. (Szerkesztette Szamuely László.) November.

- Krugman, Paul [1998]: Saving Asia: It's time to get radical. *Fortune*, szeptember 7., 27–32. o.
- Lányi Kamilla [1994/1995]: Alkalmazkodás és gazdasági visszaesés Magyarországon és más országokban. I. Tények és magyarázatok. *Társadalmi Szemle*, 49. évf., 12. sz., 13–25. o.; II. Gazdaságpolitika és szelekció. Uo. 50. évf., 1. sz., 3–19. o.
- Lányi Kamilla [1995]: A dereguláció és újraszabályozás nemzetközi környezete. *Külgazdaság*, 39. évf., 7–8. sz., 4–21. o.
- Lányi Kamilla [1996a]: A pénz hatalma, a hatalom pénze. *Élet és Irodalom*, július 26., 5–6. o.
- Lányi Kamilla [1996b]: Recession-inducing mechanisms in the Hungarian economy since the 80s. *Acta Oeconomica*, Vol. 48. 3–4., 233–240. o.
- Lányi Kamilla [1997]: A globális konvergencia változatai: Washington és Maastricht. I. Rész. *Külgazdaság*, 41. évf. 11. sz., 5–29. o.; II. Rész. Uo. 12. sz., 4–19. o.
- Lee, Charles S. [1997a]: Breaking point. Critics question Hanbo's heavy debt load. *Far Eastern Economic Review*, február 6., 52. o.
- Lee, Charles S. [1997b]: Rock the house. Hanbo Steel's collapse rattles Korea Inc. *Far Eastern Economic Review*, február 13., 53. o.
- Letiche, John M. [1998]: Causes of the financial and economic crisis in Southeast Asia and the need for national, regional and IMF structural reforms. *Journal of Asian Economics*, 9. k., 2. sz., 181–191. o.
- Mallott, John R. [1999]: Asia needs some self-honesty. *Far Eastern Economic Review*, június 17., 32. o.
- Matzner, Egon [1996]: Market making and market destruction. 4th Workshop Institution Building in the Transformation of CEE Societies.
- Nyílt levél [1995]: A Világbank Magyarországi Irodája, James D. Wolfensohn elnök úr részére. *Magyar Nemzet*, október 28., 11. o.
- OECD [1990]: Economic Outlook, június. Paris.
- OECD [1998]: Economic Outlook, június. Paris.
- Ohmae, Kenichi [1995]: Putting global logic first. Economics, not politics, defines the landscape on which all else must operate. *Harvard Business Review*, január–február, 119–125. o.
- Parreñas, Julius Caesar [1999]: The idea of controls on capital flows is back on the table. *International Herald Tribune*, augusztus 3.
- Pete Péter [1999]: Gondolatok a „pénzvilág uralmáról”, a pénzügyi rendszer megnövekedett szerepéről. *Közgazdasági Szemle*, 46. évf., 5. sz., 389–402. o.
- Pfaff, William [1999a]: A changed global economy in search of rule-setters. *International Herald Tribune*, május 4.
- Pfaff, William [1999b]: The trade war begins between America and Europe. *International Herald Tribune*, augusztus 2.
- Rodrik, Dani [1996]: Understanding economic policy reform. *Journal of Economic Literature*, 34. k., 1. sz., március, 9–41. o.
- Reisen, Helmut [1999]: Sustainable and excessive current account deficits. In: *Gács–Holzmann–Wyzan* [1999]; 29–49. o.
- Rohwer, Jim [1999]: Abacus. Malaysia: Mirage or miracle? *Fortune*, május 24., 28. o.
- Sachs, Jeffrey [1998]: Global capitalism. Making it work. *The Economist*, szeptember 12., 21–25. o.
- Sachs, Jeffrey D. – Warner, Andrew M. [1999]: Year in review. (A reprint from the full report.) The Global Competitiveness Report, 1999. World Economic Forum – HIID
- Schoeller-Saba, Martin [1999]: The next act at Treasury. Summers arrives. *Fortune*, június 7., 14–15. o.
- Schröder, Ulrich – Nürk, Bettina [1995]: The power of the banks. – Opinions and facts. Focus: Germany. Deutsche Bank Research, 147. sz., február 6.
- Sender, Henny [1997a]: Finance. The Devil to pay. Cover Story. *Far Eastern Economic Review*, június 5., 50–53. o.
- Sender, Henny [1997b]: Minder in a bind. BBC collapse exposes Thai central bank's failings. *Far Eastern Economic Review*, június 5., 53–54. o.
- Sender, Henny [1997c]: Old-boys' flub. Korea First Bank's woes point to systemic flaws. *Far Eastern Economic Review*, június 5., 55–56. o.
- Sender, Henny – Jayasankaran, S. – McBeth, John [1997]: Not a happy bunch. World Bank/IMF meeting wasn't the party many expected. *Far Eastern Economic Review*, október 2., 69. o.
- Shirreff, David [1993]: Can anyone tame the currency market? Cover story. *Euromoney*, szeptember, 60–69. o.
- Soros György [1999]: A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom. Sclar Kiadó, Budapest.
- Stevenson, Richard W. [1999]: Poor nations loose advocate as Stiglitz leaves World Bank. *International Herald Tribune*, november 26.

- Stiglitz, Joseph E. [1998a]: More instruments and broader goals: Moving toward the Post-Washington Consensus. 1998 WIDER Annual Lecture. Helsinki, január 7. [http:// www.worldbank.org/](http://www.worldbank.org/).
- Stiglitz, Joseph E. [1998b]: Development based on participation. – A strategy for societies. *Transition*, 9. k., 6. sz., december, 1–3. o.
- Stiglitz, Joseph E. [1998c]: Foreword. In: The World Bank [1998], IX–XII.o. Washington, D.C., december.
- Stiglitz, Joseph E. [1999a]: Bleak growth prospects for the developing world. *International Herald Tribune*, április 10–11.
- Stiglitz, Joseph E. [1999b]: Whither reform? Ten years of transition. Keynote Address. World Bank Annual Bank Conference on Development Economics. Washington, D.C., április 28–30.
- Vatikiotis, Michael [1999]: The real deal. (Könyvismertetés Mohamed Mahathir: A New Deal for Asia c. könyvéről.) *Far Eastern Economic Review*, június 17., 48–49. o.
- Vatikiotis, Michael – Silverman, Gary [1997]: State of denial. Thailand needs to come to grips with its debt problem and other economic ills. But the business community and the government are reluctant to face the facts. *Far Eastern Economic Review*, március 6., 48–50. o.
- VG-összeállítás [1999]: Lanyhuló reformkedv Washingtonban. *Világgazdaság*, április 27.
- Williamson, John (szerk.) [1994]: The Political Economy of Policy Reform. Institute for International Economics, Washington, D.C.
- Wolfensohn, James D. [1997]: The challenge of inclusion. Annual Meetings Address. (World Bank Group, IMF) Hongkong, szeptember 23.
- Wolfensohn, James D. [1998]: The other crisis. Address to the Board of Governors. Washington, D.C., október 6.
- Wolfensohn, James D. [1999]: The new development approach and the transition economies. Interview with World Bank President James D. Wolfensohn. *Transition*, 10. k., 3. sz., június, 1–4. o.
- Woodall, Pam [1995]: Who's in the driving seat? A survey of the world economy. (Melléklet) *The Economist*, október 7–13.
- The World Bank [1997]: World Development Report. The state in a changing world. *Oxford University Press*, Washington, D.C.
- The World Bank [1998]: Global Economic Prospects and the Developing Countries, 1998/1999. Beyond financial crisis. Washington, D.C., december.